

Violeta Irgl

DISKRIMINACIJA STARIH LJUDI

OPREDELITEV DVOJNE IN VEČKRATNE DISKRIMINACIJE STARIH LJUDI

Današnja družba je izrazito potrošniško naravnana. Pripravljena je zadostiti vsaki potrebi in ustvarja nove potrebe, da bi jih bilo mogoče zadovoljevati. In četudi se na prvi pogled zdi, da je navidez vse podrejeno potrošništvu današnjih ljudi, lahko trdimo, da človek kot potrošnik postaja prej žrtev potrošništva. Potrošniška družba namreč ne povzdiguje potrošnikov, razen morda v reklamne namene, temveč proizvajalce. Ti ustvarjajo potrošniško družbo in ta na njih temelji in se razvija.

Proizvodnja je tako totalno družbeno dejstvo, kar pomeni tudi, da ima aktiven človek vse manj časa tako za svoje mlade kot za stare ljudi. Večina družbene aktivnosti tudi na socialnem in še nekaterih izrazito humanih področjih je naravnana zgolj k temu, da se ljudi usposobi za življenje v potrošniški družbi – kot proizvajalce. Vse tiste, ki to še niso, niso bili ali nikoli ne bodo, pa družba zapostavlja kot nekoristne in jih diskriminira.

Jenny Hockey in Allison James pojasnujeta v knjigi *Growing up and Growing old* (1993) delitev življenja človeka na obdobja njegove odvisnosti (otročstvo, mladost in starost) in neodvisnosti (odraslost) od drugih ljudi. Otroci in stari so v družbi odvisni, zato je povsem razumljiva njihova težnja po neodvisnosti. Otroci želijo hitro odrasti, odrasli pa ne kmalu ostareti. Obe generaciji sta odvisni od srednje. Otroško telo namreč ni sposobno slediti potrošniškemu tempu družbe, staro telo pa tega več ne zmore.

Družbena marginalizacija starih se kaže tudi v istovetenju njih z otroki. Razlika je v tem, da bodo otroci nekoč postali proizvajalci, medtem ko bodo stari ostali samo še potrošniki, saj so se kot proizvajalci v družbi že iztrošili. Prav zato družba otroštvu in mladosti posveča nekaj več pozornosti kot starim. Ob tem pa omenjena marginalizacija starih pelje k podpiranju in vzdrževanju procesov socialne, ekonomske, politične in druge diskriminacije starih, o čemer bom še spregovorila.

Marginalizacija starih in njihova diskriminiranost tako povzročata radikalno družbeno razvrednotenje starosti (tudi v odnosu do mladosti) na temelju dejanskega zmanjšanja proizvodjalne koristnosti starih za družbo.

To družbeno prevladujoče in stereotipno vrednotenje vnaprejšnje odvečnosti in nekoristnosti starosti povzroča, da se dejanske biološke spremembe ne jemljejo več kot nekaj normalnega in samoumevnega, temveč prav nasprotno. Stari ljudje so potemtakem stereotipizirano grdi, bolni, zanemarjeni, senilni in zaradi nekoristnosti predvsem v napoto.

Starost se na osnovi takega družbenega mišljenja razvrednoti in tabuizira v nekaj manjvrednega, nezaželenega in obrobnega, to pa stare potiska iz vloge aktivnih soustvarjalcev družbe v popolnoma pasivne družbene sopotnike, četudi to še zdaleč niso. Biološkemu zmanjšanju sposobnosti starih ljudi sledi na osnovi stereotipnega družbenega vrednotenja starosti diskriminacija svoje lastne podobe, saj se v luči družbenega razvrednotenja

temeljito spreminja tudi osebna samopodoba.

Dejanske biološke spremembe, ki jih prinaša starost, se tako pod pritiskom prevladujočih stereotipov razširijo in stopnjujejo v vse večjo dejansko odvisnost starih od družbe. »Biti star, nemočen in ostale vloge, ki spremljajo starost, so veliko bolj kot naravni in neizogibni deli človekovega življenja naučene in jih morajo stari ljudje prostovoljno ali neprostovoljno prevzeti« (HOCKEY, JAMES 1993: 130). Samopodoba starih se tako vse bolj približa diskriminirajoči podobi v družbi in v skladu s tem se prično obnašati tudi sami ljudje: počutijo se prazne, nekoristne, zbolijo itn.

Družba je prisiljena poskrbeti za odvisne stare ljudi, ki jih je najprej za take naredila in proizvedla. V prepričanju, da opravlja pomembno in humano nalogo, prične družba ustanavljati zanje domove. Ob tem pa pozablja, da le popravlja lastne napake, ki jih je povzročila s tem, da je naredila obdobje starosti za odvečno. S tem je začaran krog diskriminiranosti in samodiskriminiranosti starih ljudi sklenjen.

Ta začarani krog se ne samo nadaljuje, ampak tudi nadgrajuje. Domovi za stare so namreč prostor nove diskriminacije, saj kot svojevrstna geta pomenijo nenaraven način sobivanja večjega števila starih ljudi na majhnem skupnem prostoru. Domovi tako ne potrjujejo samo prvotne diskriminacije o odvečnosti starih ljudi na podlagi prevladujočih družbenih stereotipov o starosti, zaradi česar se družba čuti dolžna poskrbeti zanje, ampak jih z izločanjem iz družbe dela še bolj neaktivne in odvisne.

Na kratko povzeto, se začarani krog dvojne in večkratne diskriminacije starih ljudi začneja z izstopom iz njihovega poklicno aktivnega življenjskega obdobja, katerega meje so družbeno določene. Kot zgolj potrošniki se tako znajdejo na obrobju družbe, ki ceni zlasti popolno produkcijsko sposobnost svojih članov. Na dejansko omejeno produkcijsko sposobnost starih pa družba naveže stereotipno tudi navidezno odvisnost, nekoristnost in

nemoč starih ljudi in jo obenem stopnjuje do te mere, da stare izrine na rob družbe in jih s tem diskriminira. Takemu stereotipnemu obravnavanju starih ljudi sledi samodiskriminacija oziroma izgradnja samopodobe, ki ustreza družbenim stereotipom. Ker stari ljudje sprejmejo družbeno stereotipno vlogo, se slednjič tudi prično obnašati v skladu s stereotipi in nehote s tem potrjujejo prvotno družbeno diskriminacijo starosti. Za stare, nekoristne in nemočne zgradijo domove, s čimer se veriženje diskriminacij v začaran krog vse bolj krepi in pogloblja, stari ljudje pa so vse bolj nemočni, da bi ga sami presegli.

PRIKAZ RAZRAŠČANJA IN VRST DISKRIMINACIJ

Primer skrajšane sociobiografije

Jože je star 66 let in že skoraj pet let živi v domu starih. Pred 11 leti se je zaradi težkih delovnih razmer invalidsko upokojil zaradi bolezni. Odtlej prejema invalidsko pokojnino z varnostnim dodatkom.

Odhod v pokoj je bil zanj precej boleč. Z mirnim in pasivnim upokojskim življenjem se ni in ni mogel sprijazniti. Po prehodu iz aktivnega poklicnega življenja je postopoma izgubljal vezi s prijatelji in znanci iz podjetja, v katerem je prej delal. Počutil se je vedno bolj osamljenega in odvečnega.

Pred 6 leti je Jože preživel napad možganske kapi, zaradi česar je obsedel na invalidskem vozičku. Ker sta živela sama z ženo, je ona skrbela zanj. Jože ji ni zameril, ko se je zaradi utrujenosti odločila, da ga da v dom starih. Pri visokih stroških doma, ki jih Jože s svojo pokojnino sam ni zmožal, mu je odrasla hčerka priskočila na pomoč z doplačevanjem oskrbnine. Jože je to s težavo sprejel. Najhuje pa je, da ga hčerki tako redko obiščeta in da ena izmed hčera ne dovoli njegovi vnukinji, da bi ga obiskala v domu starih.

Utemeljitev Jožetove diskriminacije zaradi starosti

Preden preidem na samo utemeljevanje razraščanja in vrst diskriminacije v zgoraj navedenem primeru, bi rada že v začetku opozorila na uvodoma omenjen začaran krog diskriminacije. Krog, za katerega se zdi, da iz njega ni izhoda.

Jožetova diskriminacija se začne nekako že v njegovem poklicnem obdobju, v katerem je zaradi težkih delovnih razmer s prihajajočo starostjo postajal delovno vse bolj nezmožen. Ko je njegova delovna nezmožnost postala obremenjujoča za podjetje, se je moral Jože invalidsko upokojiti, čeprav si sam tega ni želel.

Že kot delavec je imel nizko plačo, s katero je preživel sebe in družino. Tako se je prebijal iz meseca v mesec in njegova revščina je ob slabih delovnih pogojih načela njegovo zdravje. Zaradi bolezni nedopolnjena predpisana delovna doba pa je še znižala osnovo za njegovo sedanjo invalidsko pokojnino.

Tukaj bi želela opozoriti na ekonomsko diskriminacijo starih ljudi, še zlasti tistih, ki že za časa poklicne aktivnosti prejemajo nizko plačo in živijo na robu eksistenčnega minimuma. Zaradi slabih življenjskih razmer in revščine so bolj dovzetni za bolezni kot ostali in tudi njihova pokojnina je pozneje še nižja.

Naslednja iz verige diskriminacij, ki je s starostjo doletela Jožeta, je bila socialna. Z upokojitvijo je izgubil stike s podjetjem in z znanci, ki so mu bili edini vir socialnih stikov. K temu so prispevali tudi nizki dohodki, zaradi katerih je večinoma ostajal doma.

Svojo upokojitev je Jože doživel na eni strani kot potrditev svoje nezmožnosti za delo, na drugi strani pa z občutkom nekoristnosti, odvečnosti, nemoči in odvisnosti od drugih.

Ta odvisnost od drugih se je še povečala, ko ga je zadela možganska kap in je obsedel na vozičku. Odtlej je bil povsem prepuščen negi drugih, zlasti žene. Po dobrem letu dni tudi ona ni več mogla skrbeti zanj, ustreznih služb, ki bi mu olajšale bivanje doma, pa ni bilo.

Ob tem je mogoče ugotoviti diskriminiranost tako starih kot tudi prizadetih ljudi, za katere svojci kljub pripravljenosti ne morejo skrbeti sami. Institucije in druge službe tega prostora namreč ne zapolnjujejo. Manjka podporna mreža tako za stare ljudi kot za svojce, ki skrbijo zanje. Edina možnost, ki jim ostaja na voljo, je odhod v različne domove, in s tem se je moral po sili razmer sprijazniti tudi Jože. Nihče ga ni vprašal, ali si to želi. Kljub želji, pomagati možu, je njegova žena nemočna in izčrpana obupala. Ostali so ji le občutki krivde, da ni zmogla poskrbeti za moža in da ju je to ločilo. Jožetova diskriminacija je tako prizadela tudi njo. Zanja je bilo samoumevno, da bo poskrbela za moža, obenem pa ji nihče ni ponudil podpore in možnosti drugačne rešitve, kakor je odhod v dom. Občutki krivde pričajo o tem, da tega bremena ni zmogla.

Jože je povedal, da doživlja dom za stare kot kraj, od koder se ne bo več vrnil domov. Po petih letih se je že povsem prilagodil domskemu redu in življenju v domu. Sam pravi, da je utonil v zaporedju dnevnih opravil, v katerem si sledijo zajtrk, kosilo in večerja, redki obiski in še redkejši izhodi iz doma. Najbolj pa ga bolijo hčerkinе besede, da ne želi pripeljati vnukinje k dedku, ki je na vozičku, saj ji želi prihraniti »grde plati življenja«.

Tabuizirana starost, stereotipno opredeljena kot grda, senilna, bolna, zemarjena, nekoristna in v napoto, v družbi, kjer vlada ideal lepote, zagotovo posega tudi v najbolj intimne medosebne odnose. Jožetova hčerka je sprejela tako podobo o starosti in jo kljub ljubezni do očeta prenaša tudi na svojega otroka. Soočen s to stereotipno podobo pa oče na njeno diskriminacijo starosti odgovarja z lastno samodiskriminacijo in s še večjo odvisnostjo, ki ga še dodatno diskriminira.

Dom starih kot sklenitev
diskriminacijskega kroga

Omenila sem že, da se veriga diskriminacij s prihodom v dom ne pretrga. Dom starih je namreč družbena institucija, ki

streže zlasti navidez humanejši skrbi za stare ljudi, hkrati pa je tudi prostor, kamor družba odlaga odvečno in nekoristno delovno silo, ki se je s starostjo iztrošila. Torej dom za stare ne odpravlja prejšnjih diskriminacij, temveč kot totalna institucija ustvarja nove, iz katerih stari ljudje zavoljo svoje odvisnosti ne morejo izstopiti.

Domovi za stare sicer navzven pogosto navidez delujejo kot nadomestilo vseh potreb, ki naj bi jih po mnenju družbe imeli stari ljudje. Toda te potrebe so na eni strani mišljene zgolj funkcionalno in materialno, na drugi strani pa starega človeka z vstopom v dom in s prevzemom skrbi za večino njegovih potreb ljub siceršnji materialni preskrbljenosti prisilijo in pahnejo v vse večjo odvisnost in nesamostojnost, ki ni več posledica kronološke starosti, temveč najprej odvisnosti od institucije.

Domskim pravilom se je treba brezpogojno prilagoditi, in tako se vsak dom razkrije kot totalna institucija, v kateri stari ljudje kot uporabniki in plačniki uslug postajajo vse bolj vodljivi in brezvoljno življenjsko odvisni od pomoči osebja, ki naj bi jim glede na izraz služba/služiti pravzaprav služilo. Posamezniku je v domu odvzeta prav vsaka skrb zase, to pa pomeni tudi razkroj odnosa do svoje identitete. Posledično se to izraža v preplavljanju posameznika z občutki nekoristnosti, odvečnosti, anonimnosti in nesmisla. Posameznik sicer v domu ohrani svoje ime, toda razčlovečen se nanj vse redkeje odziva. Oseba v domu le redko osmisli svoje bivanje. Nema zagledanost nekam v daljavo in praznina v očeh sta znak vdanosti v usodo in zanesljiva znanilca, da se je posameznik povsem prilagodil domskemu redu.

Posameznikova potreba po tem, da bi za kaj ali za koga živel, je diskriminirana. Po drugi strani pa zaradi nezadovoljenosti potrebe po samoti stari ljudje nimajo priložnosti, da bi osmislili težave, ki jih spremljajo v starosti. Vprašanje zasebnosti oziroma potreba po samoti v psihičnem smislu namreč v domu kot instituciji nista zadovoljivo upoštevani.

Ljudje bivajo v dvo- ali večposteljnih sobah in se nimajo kam umakniti. Zaradi polne zasedenosti in majhnih sobic nimajo intimnega kotička, kamor bi se lahko zatekli. Temu bi lahko dodali tudi to, da oskrbovanci v domovih ne morejo izbirati niti tega, s kom bodo v sobi prebili preostanek življenja.

Diskriminacija se torej kaže tudi tako, da ljudje nimajo v domu nikakršne zasebnosti. Dom je na formalni ravni namenjen predvsem skupnemu bivanju. Tak je tudi čas, ki ne dopušča veliko zasebnosti. Čas je institucionalen. Vstajanje, zajtrk, kosilo, večerja, iz dneva v dan, enolično in formalno utapljanje v zakonitostih domskega reda. Na drugi strani pa institucionalni čas pomeni dejansko dva časa. Prvi, totalni, velja za stare ljudi (zanje je značilna pasivnost, čakanje, razosebljenost), ki vselej le ostajajo. Na drugi strani pa je čas osebja, ki je v domu zaposleno. Njihov čas je služben. V domu ne prebijejo vsega življenja, pač pa le tisti del, ki je vezan za delo. Čas osebja je zato aktiven, oseben in začasen.

Razen izjem je star človek v domu skoraj povsem ločen od domačih, družine in svojega doma. Izkoreninjen je v pretežno formalnem odnosu z osebjem, ki po osmih urah dela odide domov, medtem ko on ostaja, in sicer z veliko neomočjo in z mešanimi občutki.

Začaran krog diskriminacij zaradi starosti teče v neskončnost in se praktično pretrga šele z odhodom iz družbe oziroma s smrtjo starega človeka. Prav zato si le malo starih ljudi resnično želi v dom za stare, če le imajo kakšno drugo možnost.

NAMESTO SKLEPA:

NEKATERE MISLI STARIH
IN POTI K PRESEKANJU
ZAČARANEGA KROGA

Poglabljeni intervjuji, ki smo jih naredile študentke 4. letnika VŠSD, govorijo o vseh omenjenih diskriminacijah, ki jih doživljajo stari. Navajam nekaj citatov iz pogovorov:

Angela: Nad strežnicami se ne pritožujem in zato nimam z njimi nobenih težav.

Avgust: Toda prosim vas, da tega ne poveste naprej, ker se bojim, da bo potem še slabše.

Ana: Dom je tako velik. Dobila sem voziček, toda nihče me ni naučil ravnati z njim. Včasih celo uro čakam, da bo kdo prišel in me premaknil.

Marija: Odkar sem prišla v dom, so mi začeli dajati plenice. Kljub temu, da lahko grem sama na stranišče, mi strežnica na prošnjo, da me pospremi na stranišče, odgovori, da naj se polulam kar v plenico.

Danica: Sedaj je bolje, ko so me premestili v drugo sobo. S prejšnjo sostanovalko se zares nisva razumeli. Pogosto je bila pijana, toda jaz tega nisem želela povedati nikomur.

Jožica: V dom me bodo lahko spet pripeljali le nepokretno, drugače ne.

Vse te izjave odražajo različne vidike diskriminiranosti in samodiskriminiranosti starih ljudi ter hkrati izpostavljajo izkušnjo, da je bolje, če se človek ne pritožuje, ker bi se s tem diskriminacija le še povečala. V odnosu do osebja pa bi se neformalno njihov odnos samo še poslabšal. Stari ljudje ne znajo in se zaradi dejanske in navidezne odvisnosti in nemoči bojijo zahtevati tisto, kar jim pripada in sodi med njihove osnovne pravice. Bojijo se, saj se zavedajo lastne nemoči, ki jih samodiskriminira.

Iz navedenih primerov je tudi razvidno, da odrasle stare ljudi, kot sem že večkrat omenila, primerjajo z otroki. Tako jih obravnavajo in se do njih obnašajo. Z njimi ravnajo tako, kakor da stari ljudje niso več sposobni sami odločati o svojih potrebah in željah. Po drugi strani pa stari ljudje nimajo druge izbire. Ne želijo v dom, toda na koncu nimajo drugega, kot da nanj pristanejo.

Za stare ljudi je torej značilna družbena nemoč, ki se s kronološko starostjo le še povečuje in tako onemogoča vplivanje na spremembe njihovega položaja. Nemočni so, ker so stari in ker jih za onemogle naredi še družba. Hkrati pa se jim življenje izteka in zaradi izoliranosti in osamljenosti nimajo priložnosti z nikomer deliti izkušenj iz življenja v starosti, še zlasti če so v domu. Ker dojemajo dom kot zadnjo »postajo«, se tudi ne trudijo česa spremeniti.

Dodatni razlogi za njihovo pasivnost in ravnodušnost izhajajo iz občutkov strahu, ki diskriminiranost starih ljudi le še pogloblja. Zaradi stereotipne podobe družbe o starih se stari ljudje ne trudijo spreminjati razmer in s tem svojega osebnega položaja, ali pa pri tem kaj hitro odnehajo. Obstoječe razmere sprejmejo kot danost. Sebe doživljajo kot stare, nekoristne in nevredne. Kot take torej, ki ne znajo in niti nimajo pravice karkoli zahtevati od družbe, ki naj bi zanje po svojih močeh poskrbela.

In v čem je mogoče zaslutiti poti k presekanju začaranega kroga diskriminacij v starosti?

Dolga pot se imenuje detabuizacija starosti. Ozaveščanje družbe o enakovrednosti vseh življenjskih obdobij in izpolnjevanju edinstvenih nalog za vsakega posameznika v njih bo pripeljalo tudi do ozaveščanja o starosti in problemih, ki jih to obdobje prinaša. Da bi se začaran krog diskriminacij v starosti presekalo, bi morali člani aktivne generacije »posoditi« svojo moč stariim ljudem. Rešitev je tudi v zagovorništvu. Zagovorništvo pomeni govoriti za ljudi, ki ne morejo govoriti zase. Govoriti za ljudi, ki imajo manj socialne moči, znanja in sposobnosti. Govoriti za ljudi, ki so v položaju nemoči ali vsaj neenake socialne moči. Pa naj bo to laično zagovorništvo prostovoljcev, družinsko zagovorništvo svojcev, kolektivno ali profesionalno itn.

Po drugi strani pa je treba stare ljudi spodbuditi k samozagovorništvu. K zavedanju o lastni moči, ki v sedanjih okvirih ostaja neizražena. Življenjske izkušnje starih ljudi in njihovo naraščajoče število so

potencialna moč in možnost, da na organiziran način, demokratično in s političnimi sredstvi razbijejo začaran krog diskriminacij, ki pritiskajo nanje v starosti.

Da to ni nemogoča naloga, sem se lahko prepričala med strokovnim obiskom v ZDA, kjer so po podatkih Centra za

raziskovanje revščine pri Case Western Reserve v Clevelandu ugotovili, da se je zaradi samoorganiziranosti starih ljudi in njihovega političnega delovanja v zadnjih desetih letih revščina zmanjšala prav pri starih ljudeh.

Literatura

- T. LAMOVEC (1993), Oblike in razvoj zagovorništva v svetu. *Socialno delo* 32, 3-4.
 – Zagovorništvo v akciji – proces emancipacije. *Socialno delo* 32, 3-4.
 – Ali Slovenija potrebuje zagovorništvo. *Socialno delo* 32, 3-4.
 J. HOCKEY, A. JAMES (1993), *Growing up and Growing old*. Teesside: Sage publications.
 N. HOOYMAN, A. KIYAK (1988), *Social Gerontology*. Needham Heights/Massachusetts: Allyn and Bacon Inc.
 MINISTER OF SUPPLY AND SERVICES CANADA (1979); *Retirement Without Tears*. Hull, Quebec: Canadian Government Publishing Centre.
 P. MANOJLOVIĆ (ur.) (1984), *Izazovi starosti* (zbornik dokumenata Svetske skupštine UN o starjenju). Beograd: Institut za socialnu politiku.
 D. BRANDON, A. BRANDON (1992), *Praktični priručnik za osebje v službah za ljudi s posebnimi potrebami*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo, Pedagoška fakulteta.
 – (1993), Veselje in žalost pri normalizaciji. *Socialno delo* 32, 1-2.